

ЛІТЕРАТУРА:

1. Юнг К. Г. Психология бессознательного. – Москва: Реабилитация. – 2001. – 397с.
2. Мединська Ю. Колективне несвідоме як глибинна детермінанта етнічного процесу// Психологія і суспільство. – Тернопіль, ТАНГ. – 2004. - № 2. – С. 50 – 117.
3. Silko Leslie M. Language and Literature from a Pueblo Indian Perspective// English Literature: Opening up the Canon. Ed. by Fielder and Baker. – Johns Hopkins University Press, 1981. – P. 54 – 72.
4. Du Bois W. E. D. The Souls of Black Folk. – New York: Dover, 1994.
5. Rhys J. Smile Please: An Unfinished Autobiography. – New York: Harper and Row, Publishers, 1979. – 151p.
6. Кобилянська О. Твори в двох томах. – Київ: Дніпро, 1983. – Т. 2. – 570с.
7. Rhys J. Wide Sargasso Sea. – New York, London: W. W. Norton & Company. Inc., 1992. – 190 p.
8. Фрезер Дж. Золотая ветвь. Исследование магии и религии. – Москва, 1983.

Ольга ЦАРИК, доцент (Тернопіль)

МОТИВИ ПОЛЬСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ БОГДАНА ЛЕПКОГО

Коли Б. Лепкий вдруге приїхав до Кракова, то перш ніж приступити до виконання обов'язків викладача Ягеллонського університету він у присутності двох свідків підписав 3 лютого 1926 року такий текст присяги: «Присягаю Всемогутньому Господу Богу, що на дорученій мені ділянці праці буду докладати всіх сил для зміцнення своєю діяльністю свободи, незалежності і могутності Польської Республіки, котрій завжди буду вірно служити, всіх громадян країни однаково поважати, неухильно дотримуватись законодавства, самовіддано і сумлінно виконувати свої службові обов'язки, точно виконувати розпорядження моїх керівників, зберігати державні таємниці. Нехай мені в цьому допомагає Господь Бог». Повторно подібну присягу він склав 31 липня 1931 року. Заповнюючи потрібні анкети, Лепкий завжди чітко зазначав свою національність і віровизнання. Причому якщо спочатку він писав «narodowość ruska», то потім письмово засвідчував, що «należę do narodowości ukraińskiej» (28.03.1933) і його «Zona Aleksandra należy do narodowości ukraińskiej» [1, сторінка не нумерована]. В офіційних документах Речіпосполитої щодо цієї деталі була позиція інша: кафедру, на якій працював Лепкий заступником професора (з 26.06.1928р.), іменовали катедрою «Literatury ruskiej (ukraińskiej)», тому звіт про роботу свого семінару Лепкий мусів озглавлювати офіційно: «Sprawozdanie z działalności Seminarium literatury ruskiej (ukraińskiej)» [там само].

У Речіпосполитій зразу функціювали цензурні декрети, розроблені в Австро-Угорській державі, однак протягом 20-30 рр. законодавство, що регулювало видавничу діяльність і свободу слова, постійно ускладнювалось і мало репресивний характер [2, 14-27]. У документах функціонувало поняття «przestępstwo prasowe» (пресовий злочин), зміст якого розкривався через неокреслене розуміння «державної безпеки». За різні такі злочини творці слова могли піддаватись штрафам від 200 до 3000 злотих або ув'язненню від місяця до 2 років. Законопослушний і заприсяжений на вірність чужій державі, яка

дала йому працю, Б. Лепкий з цензурою клопотів не мав. Коли ж Тернопільський окружний суд, пильно проводячи політику ополчення «східних кресів», конфіскував твори Шевченка з передмовою Б. Лепкого, які використовували місцеві просвітяни на Шевченківських святах, і надіслав про це інформацію ректорові Ягеллонського університету, то письменник відчув на собі «вагу» свободи слова в чужій державі. Ректор створив спеціальну комісію, яка вивчила питання і пояснила суддям, що в передмові Б. Лепкого нема нічого протипольського, а всі підкреслені місця в конфіскованій книжці містяться в текстах Шевченка, до того ж книжка видана в Німеччині ще до повернення заступника професора у Польщу. І зробив висновок, що, враховуючи такий «*stan rzeczy*» і сповнений «*lojalności stosunek prof. Łepkiego do Państwa i Narodu Polskiego*», можна відмінити вирок суду і справу здати в архів [1].

Тоді письменник стежив за розвитком культури в УРСР, знаючи реакцію тамтешньої критики на свої наукові праці [3] і художні твори [4], значно активізував свою співпрацю з польськими науковими установами, зокрема і антирадянського спрямування, вніс відповідні акценти в тематику, проблематику і навіть поетику своїх творів, що стосувалися міжнаціональних — українсько-польських і українсько-російських — питань, у співвідношення загальнолюдських і національно-конкретних елементів у змісті художніх творів. Це відразу помітив і відзначив Є. Маланюк в огляді «*O literaturze ukraińskiej*», який друкувався у «*Wiadomościach literackich*» (1933) і в «*Pracach Polskiego Towarzystwa dla badań Europy Wschodniej i Bliskiego Wschodu*» (т.V,1934). Розглядаючи наслідки світової війни, стан еміграційної української літератури, Є. Маланюк констатував: «Молода Муза» розпалася в воєнній завірюсі, деякі з її членів загинули, інші пішли в політику або взагалі усунулися в тінь. З adeptів того напрямку не втратив духу і навіть несподівано відродився Богдан Лепкий як автор трьох історичних повістей (трилогія «Мазепа»); дуже цікаві його вірші останнього часу, овіяні щирим, осіннім чаром» [5,37].

У своїх намірах, задумах, мистецькій стратегії Лепкий знову почав зближуватись з давнім своїм другом В. Орканом. Це виявлялося як у зовнішніх контактах, так і в еволюції художніх систем обох митців. Так, коли у Кракові відзначався ювілей В. Оркана, а Лепкий був тоді у Варшаві, він надіслав 20.03.1927 р. ювілярові листа з віншуванням українською мовою:

Товаришу! Люби життя,
Люби людей, природу,
А кривду кинь у забуття,
Як камінь в тиху воду [6].

Б. Лепкий тішився, що В. Оркана обрали до Академії польської літератури разом з С. Жеромським і К. Тетмайєром, що на читацькому плебісциті серед 12 найвідоміших творів, як повідомляли «*Wiadomości literackie*» 22.05.1927 року, були названі повісті В. Оркана «*W roztokach*» і «*Drzewiej*», недаремно в своєму інтерв'ю тій же газеті український письменник назвав «чудовими пам'ятками польського письменства» «*Drzewiej*» і «*Listy ze wsi*», публікація двотомового видання яких саме тоді закінчилася (т.I — 1925 року; т.II — 1927). Коли незадовго до смерті В. Орканові Варшава присудила премію за всю його творчість, то Лепкий також щиро порадів за друга. «Не було двох гадок, — споминав український митець цю нагороду, — належалася йому. За справжній, вроджений хист і за велику, щиру працю. Не писав з легкої руки» [7, т.2, 692]. Отже, Б. Лепкий стежив за творчістю друга, читав і знав його твори, відчував і розумів логіку розвитку художнього світу Оркана. А вона, ця логіка, в найголовнішому була співзвучною з художніми пошуками самого Лепкого. Обидва вони у пошуках правди про свою сучасність все більше відходили в минуле, не полишаючи «гарячих» подій, учасниками чи свідками

яких були. В. Оркан від «Комірників», «В розтоках» — творів про свою сучасність — переходить 1910 року до «Мору» («Pomór»), дія якого віднесена до 1848 року, сягаючи 1912 року сивої давнини («Drzewiej»), а після значної творчої перерви дає 1925 року історичний твір про достовірну особу й дійсне селянське повстання середини XVII століття на Підгаллю під проводом Костки Наперського («Kostka Napierski»). Поміж новели, поетичні збірки, п'єси і названі повісті (романи) ще з 1898 року Оркан друкує циклами й окремо «Листи з села». Спочатку в краківському «Życiu» (1898, №31, 34), потім в «Narodzicie» (1901, №354 і наступні чотири; 1902, №2), відтак у «Maskach», а з 1924 — систематично в періодиці Кракова і Познані. Були то своєрідні репортажі, етнографічні описи звичаїв польського села, оповідки про реальні події, конкретних людей, бувальщини про хитрих гендлярів, про стосунки селян з жидами, циганами тощо.

Як підмітив найбільший знавець творчості В. Оркана С. Пігонь, «Листи з села» сприйнялись сучасниками письменника як «принагідні шкідці й образки з життя села, що мають цінність етнографічних нотаток, а в найкращому разі як ілюстраційний матеріал, як коментар до давніших новел і повістей автора, події яких відбувалися в світі розтоків» [8, 388]. Одначе, вважає він, це поверхове сприйняття і по суті неправильне, бо В. Оркан у кожному з «листів» має на увазі не конкретний випадок чи явище, а завжди їх «wwyższy sens, głębsze znaczenie, symboliczny zakrój życia», тому насправді це не записки етнографа, а «samoistne dzieło literackie, w którym surowizna spostrzeżeń poddana została wyraźnie prawu konstruktywnego ujęcia artysty» [8, 389].

Справді за простою, здавалось би, формою листа, який передає безпосередність і безпретензійність їх адресанта, криється певна мистецька традиція. Скажімо, Альфонс Доде друкував «Листи з мого млина», Марко Вовчок — «Листи з Парижа», В'ячеслав Липинський — «Листи до хліборобів» і т.д. Така форма подачі інформації дає можливість легко і не мотивовано переходити від теми до теми, торкаючись різних питань і не конче їх при тім всебічно аналізувати. Всі ж у цілості і своєю хаотичністю, вони підводять читачів до нового погляду на життя людей в сфері, якої автор постійно тримається.

Щодо В. Оркана, який походив родом з села, але фактично не став вихідцем з нього, повернувся жити в село і постійно переймався проблемами селянства в протиставленні до польської шляхти, то «Листи з села» були для нього органічною формою вислову свого світогляду і духовного розвитку. Вони на новому матеріалі розвивали і ревізували ті мотиви, які письменник виклав у віршованому заспіві («Przygrywka») до першої книжки новел. Там молодий письменник формулював своє життєве і творче кредо:

Ukochałem lud biedny nad miarę —
Bom się jego pieśnią wykołosał...
Ukochełem zwyczaję i gwarę —
Które dzieckom z piersi jegom wyssał.
Co mię wiąże z ludem jeszcze szczyrzy,
Powiem — choć mi wielu wiary nie da;
To niedola, która w nim się szerzy —
Oto wspólna towarzyszka — bieda...

Недоля-біда людей заступила ліричному героєві В. Оркана очі, затьмарила сонце до такої міри, що він скрізь бачив тільки тіні...

Poza światłem cienie widzę zawdy,
Łzy mię ciągną więcej, niżli blaski...
Lecz do ludu nie schodze, jak z łaski —
Ja w nim samym szukam tylko — prawdy [9,7].

Шукаючи в людей (збірний образ) правди, В. Оркан спочатку не тільки бачив соціальне розшарування села, а й вбачав причину «нендзи» і біди в несправедливому розпо-

ділі землі. Це символізують його наскрізний мотив прірви-urwiska і тип бунтаря-рятівника того люду, уособлений в образі Фрянека Ракочі. Одначе той герой здатний бачити позитивні якості і в таких багачах-урядниках, як Сугай. Згодом спостережливий оповідач — адресант «Листів з села», адресованих усім допитливим людям, знаходить безліч випадків, які свідчать, що бідні, бездомні, наймити далеко не завжди кимось скривджені, водночас багаті, власники не завжди нелюди й шахраї. Серед одних і других є шахраї, дурні, ліниві і — навпаки — доброчинці, розумні, роботящі. Тому в «Листах з села» поступово переноситься акцент з соціальної верстви («клясів»), з факту розшарування села на людину як особистість, привертається увага до її душі, до людського характеру, до якості й спрямованості духовного життя соціальних істот. Новий погляд на село, що послідовно проведений в циклі «Листів», полягає в тому, що їх автор утверджує думку: найбільшою вартістю людини є не її та чи інша соціальна позиція, а, як висловився С. Пігонь, «kaliber duszy, miara wrodzonej godności, tudzież podatności do wzrostu» [8,392]. В цьому полягає саморевізія В. Оркана, як «подолання давніх романтично-демократичних божев'їв» за рахунок піднесення гуманістичних, віталістичних цінностей.

Зі зміною світоглядних позицій переосмислювалися провідні мотиви письменника. В поезиці «Листів з села» образ «urwiska» стає символом бідної душі, нерозвинутого характеру, духовного світу людини.

А турбота про село, про якість його не стільки побуту скільки побутування в ньому людей широкої душі, про якість (калібр) селянських душ постає з переживання про майбутнє цілого народу. Отже, «поглиблюючи та увиразнюючи таку турботу в «Листах з села», Оркан не сходив зі шляху, на який ступив замолоду; більше того, він повніше, більш твердо і безоглядно здійснював те, бо чув своє покликання» [8, 398-399]. Тому він так дбав про інтелігенцію, яка вийшла з села, критикував тих інтелігентів, які відрікалися своїх звичаїв, соромились села, швидко піддавались міській нівеляції, навіть космополітизму. У своїх творах письменник доводив, що правдивість поляків сконцентрована саме в селянах, а не в шляхті («Drzewiej»), прагнув «воскрешати постаті відмерлого минулого» («Kostka Napierski»), передати відповідні заповіді молодому поколінню підгальян, щоб воно гордилося своїми традиціями і виробляло міцні характери («Wskazania», 1930). Підносячи високо місію селян, часто доходячи до своєрідного «хлопського месіанізму», В. Оркан не був безкритичним хлопоманом, гостро критикував недоліки і вади селян, писав про «złowrogi wpływ miasta, emigracji zarobkowej» і державної адміністративної бюрократії [8,407].

Ці і подібні ідеї найчастіше звучали не в абстрактно-понятійних формулах, а в оповідках його дотепного, іронічного наратора, від імені якого видавалися «Листи з села».

«Нікому ліпше не живеться, як хлопіві на селі» — починає свою оповідку підгальянським діалектом такий наратор — якби Бог дав збіжжя і картоплі, то ні про що більше не мав би він дбати, бо все залатвають інші. «Książd go radośnie na tym świecie wita, jeszcze ochotniej chowa [...]. Żyd przemyśluje o jego majątku: gdy ma za dużo — ujmie mu ciężaru z głowy, a gdy za mało —dopożyczy i o hipotece się zawie przy czasie, wszystko rozumem swoim wyprostuje» [10,215]. Не треба хлопіві трудитися з податками, йдучи за мило до міста, прийдуть податківці на місце і візьмуть будь що, а не тільки гроші. Найбільше піклуються про нього під час виборів. «Wtedy cały kraj o nim radzi. Ujdzie się obrócić, wszedy ino o «naszym chłopie» gwara, jakby każdy po to tyłko żył, by chłopu dobra przysorzyć. Schodzą się mniejsi i więksi panowie, ba, nawet tacy, co wsi nie widzieli, i przedumują w głowach swoich, jakby tu chłopu dospomódz». Все зробили б такі добродії, якби навіть вдалося «створити рай з припічком». Щоб бідний хлоп не ламав собі голови,

кого вибирати до сейму, то присилають йому «gotowego posła, kosztów przesyłki nie ściągając, jako że to «rzecz urzędowa» [10, 216].

У такий спосіб тепер повернуто тему виборів, якої Оркан торкнувся в романі «В розтоках». Зрозуміло, що тут уже йдеться про вибори у незалежній Польщі. Письменник не розгортає цієї колізії в розгорнутій фабулі, а вкладає в уста наратора бувальщину про того чоловіка («człeka»), який ходив селом і збирав гроші на «mszę na uproszenie pogody i słońka»).

В іншому листі сільський характерник міркує про релігійність селян і в'їдливо зауважує: «Tak nauczą, więc musi być prawda». І розказує, як побожна жінка пасла корову, співала молитви, а корова спасала чуже збіжжя. Пастушка добре це бачила, але «zamodlona, ani myśli odpędzić je od szkody» [10,220].

Ми процитували кілька уривків з «Листів» В. Оркана мовою оригіналу, щоб дати уявлення про індивідуальний стиль письменника, яким так захоплювався Б. Лепкий, і підтвердити тезу про іронічно-притчеву доміанту художнього світу польського митця. Крім того, бачимо, як при сталій стильовій доміанті розвиваються ті лейтмотивні образи селянської долі, урвища-прірви, пустої чи щедрої душі, виборів, диференціації людей не стільки за станом-класовою, скільки за психологічно-моральною прикметою), які привертали творчу увагу Б. Лепкого. Характерно, що такий своєрідний перегук починається з тих «заспівів», які мають у письменників статус «кредо». Так, якщо В. Оркан 1900 року звірявся перед читачами про те, що він надмірно «покохав бідний люд», бо виколисався його піснями («bom się jego pieśnią wykołysał»), то Б. Лепкий 1901 року також у широковідомому вірші під назвою «Заспів» проголошував:

Колисав мою колиску
Вітер рідного Поділля [7, т.1, 32].

Вірний своїй zasadі пояснювати зв'язок своїх творів з життям, автор у примітці зауважував: «Я родивсь у Крегульці, коло Гусятина, тому й називаю Поділля моїм рідним» [7, 832]. Так же витлумачував наступний образ:

Колисав мою колиску
Голос недалеких дзвонів.

З цього приводу зазначав: «Мій батько був парохом і недалеко нашої хати була цerkва й дзвінниця» [там само].

Якщо В. Оркан «спільною товаришкою» для себе, селянського сина, і люду вважав «недолю» і «бїду», то син священика з подільського села виніс звідти на все життя таке ж світовідчуття і світорозуміння:

Колисав мою колиску
Крик неволеного люду
І — так в серце вколисався,
Що до смерті не забуду.

Як бачимо, «przygrywka» Оркана оприлюднена 1901 року, «заспів» Лепкого — 1901. Те, що український поет-початківець мав уже можливість прочитати кредо польського колеги, — річ безперечна. Але цей факт не свідчить про вплив як наслідування, а про творчий стимул до власної творчості на засадах самоусвідомлення — протиставлення. Отже, маємо ще одне підтвердження того, як Лепкий розумів генезу тих творів, які поставали в однакових умовах, випливали з однотипного світовідчуття різних особистостей. Якщо митці постійно спілкувалися і читали твори один одного, то будували свої художні світи з власних психологічно-духовних елементів.

У цьому аспекті С. Пігонь говорить про психічну конструкцію автора чи створеної його уявою постаті. Тому саме за духовною структурою провідних персонажів наших

письменників, за духовною (світоглядно-ідейною, гуманістичною) основою художніх світів, творених ними, простежуємо типологічні відповідності у творах В. Оркана і Б. Лепкого — саме як суголосність, або збіги, перегуки чи протиставлення. У цьому полягає своєрідний діалогізм їх творчості на всіх етапах творчої діяльності. Тому варто ще раз наголосити на методологічній важливості погляду Б. Лепкого, чітко сформульованого 1922 року: «Мені й донині здається, що тільки плекання гуманних почувань, тільки поширення етичних надбань культури може вирівнювати ці рови й дебри, які лежать поміж нами і в які падемо ми самі або куди тручає нас ближній, який ще не викараскався з зоологічного берлогу, хоч він, може, й спить на лебединих пухах і п'є із хрусталих чарок...»

Якщо це було ґрунтом, за самооцінкою Б. Лепкого, його перших оповідань, то воно ще більшою мірою стало підґрунтям його повістей, що з'явилися друком в міжвоєнний період. Але такою важливою є і еволюція В. Оркана, який від захоплення соціалізмом в його утопічному варіанті прийшов до ідеї Едварда Абрамовського і Станіслава Віткевіча. Про це переконливо пише С. Пігонь [8,384-388], інформуючи читачів про те, що Е. Абрамовський жив у Закопаному протягом 1903-1904 і 1905 років. Там філософ створив гурток братерської приязні, до якого належав і В. Оркан. Отже, було це вже після видання повістей «Komorniki» і «W roztokach». Під впливом філософії С. Віткевіча, якого Оркан називав «wielki budowniczy życia», письменник залишився до кінця життя, не завершив своєї «Соціальної теорії», бо радикально змінив свою «суспільницьку філософію» [8,385]. Центральною ж ідеєю концепції С. Віткевіча була така теза: «Rozwój... społeczny osiąga się nie przez kształcenie pojęć, lecz kształcenie uczuć. Najwznieślsze zasady, którym nie odpowiada równie wzniośle uczucia, są tylko martwymi formułkami»¹ [цит. за:8,386].

В цій тезі легко зауважити спільність, подібність філософсько-пізнавальних орієнтацій Б. Лепкого. Зрештою, в цьому немає нічого дивного, оскільки то був період після-позитивістського перелому, коли проблеми емоційного життя, інтуїції, підсвідомого в духовній структурі людей почали домінувати в суспільній свідомості.

Події Першої світової війни поглиблювали світовідчуття, породили проблему «втраченого покоління», вплинули на диференціацію мистецького життя, прискорили появу різноманітних мистецько-стильових течій. За таких умов закономірною стала і творча еволюція В. Оркана і Б. Лепкого в подібному напрямку, інакше вони розійшлися би як люди і митці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Архів Ягелонського університету у Кракові (Польща). Персональні папки Б. Лепкого – S . 619; XV/2.
2. Bafia I. Prawo o cenzurze. – Warszawa, 1983. – 204 s.
3. Айзеншток І. До тексту Шевченкових творів // Шляхи мистецтва, 1922. – Ч.2. – С.47-54.
4. Державин В. Історична белетристика Б. Лепкого // Критика, 1930. – Кн. 5. – С.27 – 48 (передруковано у Львові: Нові шляхи, 1930. – Кн. 9, 10, 11).
5. Małaniuk E. O literaturze ukraińskiej// Prace Polskiego Towarzystwa dla badań Europy Wschodniej i Bliskiego Wschodu. – N.V. – Kraków, 1934. – S. 35-58.
6. Архів В. Оркана в бібліотеці Ягелонського університету. – Папка 8619.

¹ «Суспільний розвиток досягається не з допомогою формування понять, а з допомогою формування почуттів. Найбільш піднесені засади, яким водночас не відповідають піднесені почуття, є тільки мертвими формулами» .